

SİLAHLAR ve AVRUPA SÖMÜRGEÇİLİĞİ

Yücel Bulut

Carlo M. Cipolla, *Silahlar ve Avrupa Sömürgeçiliği*, Trc.: Taşkın Temiz, (İstanbul: Yöneliş Yay., 1998), 109 s.

Yirminci yüzyılda iktisat tarihinin en dikkat çekici simalarından biri olan Carlo M. Cipolla (1922-2000), Türkçe’de, *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*, Trc.: M. S. Gezgin, (İstanbul: Ötüken Yay., 1980), *Beşinci Yüzyıldan Onyedinci Yüzyıla Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet*, Trc.: Ali İhsan Karacan, (İstanbul: Bağlam Yay.,1993), *Neşeli Öyküler*, Trc.: Tülin Altınova, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2. Baskı, 2000), *Zaman Makinesi: Saat ve Toplum*, Trc.: Tülin Altınova, (İstanbul: Kitap Yay., 2002), *Fatihler, Korsanlar ve Tüccarlar: İspanya Gümüşünün Efsanevi Öyküsü*, Trc.: Tülin Altınova, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003) ve *Silahlar ve Avrupa Sömürgeçiliği*, Trc.: Taşkın Temiz, (İstanbul: Yöneliş Yay., 1998) başlıklı kitapları ile tanınmaktadır.

Cipolla’nın çalışmalarının, büyük ölçüde, endüstri devriminin öncesinde Avrupa kıtasının çeşitli yönleriyle incelenmesine yönelik olduğunu söylemek, sanırım, fazla iddialı olmaz. *Silahlar ve Avrupa Sömürgeçiliği* de, bu uzun tarihin, önemli bir safhası hakkındadır. Cipolla, bu çalışmasında, sömürgecilik faaliyetleri öncesi ve esnasında denizcilik, silah yapımı ve gemi yapım teknikleri alanlarındaki Avrupa devletlerinin durumunu ve faaliyetlerini irdelemektedir. Kitap, “Guns and Sails” ve “Clocks and Culture” başlıklı iki denemeyi içeren *European Culture and Overseas Expansion* (Pelican Books, 1970) başlıklı eserin “Guns and Sails” başlıklı bölümünün Türkçe tercümesidir. Bir “Giriş” bölümünü “Avrupa Manzarası” ve “Silahlar ve Denizaşırı Yolculuklar” başlıklı iki ana bölüm takip eder. Eser, “Son Söz” bölümüyle nihayete erer.

Cipolla'nın eseri, çalışmasının odaklandığı konuyla yakından alakalı ve hatta belirleyici bir olayı tespit eden bir cümle ile başlıyor: “Türkler 28 Mayıs 1453’de Konstantinople’ye girdiler” [s. 7]. Haçlı seferlerinin kısa süreli başarıları dışında, Orta çağlar boyunca kötü bir durumda olan Avrupa için, İstanbul’un fethini müteakip gelişen olaylar, iyice vahim bir hal almıştı. Papa II. Pius’un, iyi giden bir şeylerin olduğu konusunda “kendimi ikna etmekte zorluk çekiyorum” diye yazdığı bir ortamda, ani ve beklenmedik bir olay gerçekleşti. Avrupalılar, Müslüman/Türk birliğinin arkasından dolaşmak suretiyle okyanuslarda hem kendilerinin, hem de rakiplerinin kaderini kayıtlayacak önemli başarılarla ulaştılar.

Cipolla, Avrupa’nın okyanusu keşfetmesi ve bununla birlikte gerçekleştirdiği yayılmasını, doğrudan doğruya Baharat Yolu’nun kontrolünü ellerine geçirmiş bulunan Türklerin ilerlemesine bağlayan yaklaşıma itibar etmemektedir. Ancak, bu yaklaşımın da doğru yanlarının bulunduğunu düşünmektedir: “Avrupa’nın Baharat yollarına ve Batı Afrika sahillerine doğrudan ulaşmak için gösterdiği çabayı, Avrupa’nın ekonomik yayılcılığı ile kendi üzerinde hissettiği askeri ve siyasi blok arasındaki gerilimin bir boyutu olarak algılamak olaya bakış açılarından biridir.” [s. 10]. Ancak yazar, bu gerilimin gücünü önemsemeksizin, Avrupa’yı harekete geçiren ve başarıyla neticelenen bir eylemi doğurtan dürtünün “Müslüman blokun etrafından dolanmaya ve Baharat Adalarına gitmeye duyulan ihtiyaç” olduğunu ve bu ihtiyacın kendini on üçüncü ve on dördüncü yüzyılda devamlı surette hissettirdiğini belirtmektedir. Ancak, Cipolla’ya göre, bu güdünün tatmin edilmesi için gerekli “araçlar” henüz o devirde mevcut değildi. “13. ve 14. yüzyıl Avrupalılarının başarısız olduğu yerlerde niçin Rönesans Avrupası başarıyı yakalayabilmişti? 15. yüzyılın bitiminden sonra niçin Avrupalılar sadece uzak Baharat Adalarına giden yolları kendi lehlerine çevirmekle kalmamış, ayrıca tüm önemli deniz yollarının kontrolünü de ele geçirmiş denizası bir imparatorluk kurabilmişlerdi? Avrupalıları korkak bir savunma durumundan, atılgan ve saldırgan bir yayılcılık gibi etkili ve ani bir değişime götüren neydi? Niçin ‘Vasco da Gama Çağı’ ortaya çıkmıştı?” [s. 10] gibi sorular, eserin cevabını aradığı temel sorunlar olarak gözükmektedir.

Kitabın “Avrupa Manzarası” başlıklı birinci bölümü, on dördüncü yüzyılın başlangıcından başlayarak on yedinci yüzyıla dek, Avrupalıların savaş teknolojisindeki durumlarının bir tasvirini yapmaktadır. Top döküm teknolojisi, silah yapım sanayisinde kullanılan madenler ve İspanya, Hollanda, İngiltere,

Almanya, Fransa gibi ülkelerin bu alanlardaki durumları hakkında değerlendirmeler yapılmaktadır.

Büyük ordulara ve donanmalara sahip büyük ulus devletlerin teşekkülü ve bunların sömürgeci yayılmaları, bütün zamanlar için talep duyulan bir ürün olan silahlara olan ihtiyacı çok daha fazla artırmıştı. Avrupa devletleri, bu süreçte, hem kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için üretim yapmaktaydılar, hem de başka ülkelere özellikle top ihracatı yapmak suretiyle ticari kar kazanmaktaydılar. Topa ilişkin talepleri, on altıncı yüzyılın başlarına kadar, büyük ölçüde İtalyanlar karşılamaktaydı. Önemli bir kısmını da, Flamanlar ve Almanlar karşılıyorlardı. Bu dönemde, özellikle, Portekiz top üreticileri ve tüccarları için karlı bir pazar olmuştu. Portekiz, silah üretiminde, büyük ölçüde dışa bağımlı kaldı. Başlangıçta kendi ihtiyacını karşılayabilecek durumda olan, fakat denizaşırı yayılmaları sebebiyle silah ihtiyacını dışarıdan karşılamak zorunda kalan İspanya da, Portekiz gibi, gerek Amerikalardaki ve gerekse de Uzak Doğu'daki sömürgeci yayılmadan elde ettikleri kazançları ülke içinde tutamamışlardı. Silah teknolojisinin geliştirilmesi için yoğun çaba harcayan ve güvenilir kaynaklara göre pek çok yabancı silah yapımcısını istihdam eden İngiltere, sahip olduğu zengin demir yataklarının bir sonucu olarak demir döküm silahları üretmişlerdi. Bronz silahların birçok açıdan demir döküm silahlarına üstünlük sağlamış olmasına rağmen, İngilizler, işlerini görebilecek evsafa fakat daha az maliyetli demir döküm silahlarını tercih etmişlerdi. Böylelikle, dışa bağımlı olmaktan kurtuldukları gibi, ülkenin zenginliğinin de ülke içinde kalmasını sağlamışlardı.

Kıta Avrupasındaki gelişmelerin en hızlı katalizörü olan Hollanda, gerek İspanyollar ile aralarında sürmekte olan savaşlarda kullanılmak üzere olsun, gerekse de mevcut büyük donanmaları ve denizaşırı yayılmaları için olsun sürekli olarak artan miktarda topa ihtiyaç duymaktaydılar. Hızla artan zenginlikleri de, bu ihtiyaçları etkin bir talebe dönüştürmüştü. Hollandalılar, silah ihtiyaçlarını başlangıçta büyük ölçüde İngilizlerden karşıladı. Daha sonra da, kendi yerel top endüstrisi kurma yolunda yatırımlar gerçekleştirdiler ve bir anda pek çok bölgede silah fabrikaları görülmeye başlandı. Hollandalılar, bronz silah üretimini, kendi ülkelerinde, ellerinde tutuyorlardı ve demir silahların dökümünü ise demir cevherinin ve dökümüne müsait olduğu yurt dışında gerçekleştiriyorlardı. Bu bağlamda, özellikle, zengin ve kaliteli bakır, çinko ve demir yataklarına, büyük mangal kömürü üreten ormanlara ve gerekli su gücünü ve ulaşımı sağlayan nehirlerle sahip İsveç'e büyük ilgi göstermişlerdi.

Demir döküm silahların kullanımı, on yedinci yüzyıl boyunca, özellikle denizlerde yaygınlaşmıştı ve yüzyılın sonlarına doğru demir döküm silahlar Avrupa gemilerinin içinde en baskın silah aracı haline gelivermişlerdi. On beşinci yüzyıldaki ilk yayılcılık dalgasından sonra, Avrupa'nın potansiyel silah üretimindeki hem kalite, hem miktar ve hem de çeşitlilik bakımlarından meydana gelen inanılmaz artış dikkat çekicidir. Avrupa silah üretiminin ilerlemesi, yeni deniz savaş teknikleri ile de paralel geliştiğinden, Avrupalı olmayan toplumların bu duruma intibak etmelerini zorlaştırmış ve savunmalarının gittikçe zayıflamasına sebebiyet vermişti. Denizcilik alanındaki ilerlemelerin temel boyutları, basitçe, şöyleydi: "1300'den sonra, Akdenizli tüccarların dört köşe yelkenleri gemi direklerine uyarlamaları ve tek direkli gemilerden üç direkli gemilere geçiş; on beşinci yüzyıl boyunca tüccarların gemilerinin taşıma kapasitesini gözle görünür oranda artırmaları; saldırı ve savunma durumlarında ağır silahlara olan güvenin artışı" [s. 47]. Roma dönemine kadar eskiye giden, savaşlarda kullanılan küreklerle donatılmış uzun gemilerle, kadırgalarla daha çok tüccarlar tarafından kullanılan yelkene dayalı gemiler arasındaki iş bölümüne dayalı köklü gelenek, İngilizler tarafından değiştirilmişti: Yelkenli gemiler, sonraki dönemlerin başarılı savaş gemileri haline gelmişlerdi. Toplarla teçhiz edilmiş yelkenli gemilerin sağlam bir şekilde geri dönmüş olmaları, Avrupalı devletlerin insan gücünün kullanılmasında yaşadıkları sıkıntıları da aşmalarını sağlamıştı ayrıca. On altıncı yüzyılda, bir Fransız ait olduğu söylenen "silahların ön güverteye yerleştirilmesi" şeklindeki bir keşif; gemilere daha fazla sayıda silah yerleştirilmesine imkan vermemekle kalmadı, aynı zamanda, geminin dengesini tehlikeye atmadan bu silahların kullanılmasını mümkün kılmıştı. Yeni gemi ve savaş tekniklerini hızla alıp geliştiren ve daha iyilerini keşfeden ülkeler Hollanda ve İngiltere olmuştu. İspanyollar, İtalyanlar hala eski tarz deniz savaş tekniklerini sürdürmeye devam ettiler. İngilizler ve Hollandalılar "sayıca az, fakat atak ve dirençli, yaratıcı olmayan ancak kabul edilebilir ve kullanışlı gemiler" ürettiler ve bu gemileri "oldukça hafif ve iyi silahlандırdılar." Fakat bu küçük gemileriyle, İspanyolların koca gemilerini rahatsız etmekteydiler. Makine çağının kendini hissettirmeye başladığı bu evrede, bu teknolojik yenilikleri başarıyla kullanan uluslar Avrupa içinde üstünlüğü ele geçirmişlerdi.

"Silahlar ve Denizaşırı Yolculuklar" başlığını taşıyan ikinci bölüm, aynı dönemde Doğu dünyasının silah teknolojisindeki durumunu ve Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin Batı-dışı toplumlar üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Açık arazide sayıca çok, disiplinli ve yüksek hareket kabiliyetine

sahip Müslüman/Türk orduları karşısında aciz durumlarda kalan Avrupalılar, özellikle savunma tabyalarında onlara karşı bir üstünlük sağlamış gibiydiler. Ancak, çok kısa süre içerisinde bu üstünlükleri de, Türklerin yeni silah tekniklerini ve teknolojisini öğrenmeleri ve geliştirmeleri ile kaybolmuştu. Tüm zayıflığına rağmen, o an için, Avrupa'daki en güçlü savunma sistemi olarak değerlendirilen İstanbul'un surlarının aşılması da bu değişimin kesin bir ifadesiydi. Cipolla, Türklerin, bu üstünlüklerini, özellikle de denizlerde, gemi yapım teknikleri ve savaş tekniklerindeki gelişmeleri takip edemedikleri için on altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalıların lehine olacak şekilde kaybettiklerini belirtir. Karada ise, daha birkaç yüzyıl, oldukça zayıf durumda kalacaklardı.

Avrupalıların silah sanayinde yaşadıkları gelişmelerin asıl etkisini, onların Türklerin ve Memlukların etrafından dolaşarak karşılaştıkları “bir tarafta çok ilkel Amerika yerli halkları ve Afrikalılar, diğer tarafta hayli gelişmiş ve kültürlü Asya halkları” [s. 65] üzerinde göstermişti. Özellikle, ateşli silahlarla daha önce hiç karşılaşmamış olan Amerika halkları ve Afrikalılar, Paolo Giovia'nın deyişiyle “Avrupa silahlarının gürültüsü bile onları ‘İsa’ya inandırmak’ için yeterliydi.” [s. 65]. İkinci grup için ise, mesele o kadar basit değildi.

Hem Hindistan'da, hem de Çin'de modern anlamdaki metal silahlar, barutun kullanılmaya başlamasından ve her tür roket, mermi, aşırı ateş çıkaran güllerle yapılan deneylerden epey sonra ortaya çıkmıştı. Portekizlilerin gelmesinden çok daha önceleri Asya'da silahların kullanıldığı bilinmektedir. Muhtemelen de Çin silahları on beşinci yüzyılın başlarına dek, en azından, Avrupalı silahlar kadar iyidiler. Ancak o tarihten sonra, Avrupa silahlarının diğerlerinden daha iyi ve daha güçlü oldukları, Avrupalıların silahlarıyla karşılaşan Asyalıların değerlendirmelerinde görülmektedir.

On altıncı yüzyılda Avrupalıların Asya'daki varlıkları, Çinlileri, Hindistanlıları ve Japonları, bu “yabancı şeytan”la nasıl baş edebilecekleri konusunda düşünmek zorunda bırakmıştı. “Onlarla savaşmak ya da önemsememek? Tekniklerini alıp kopya etmek ve kendi geleneklerinden uzaklaşmak ya da onlarla olan tüm ilişkilere son vermek ve kendilerine bir izolasyon yolu aramak? Olmak ya da olmamak?” [s. 69] Bu problem, o günlerde başlayan ve hala da sürmekte olan geleneksel değerlerin tartışmaya açılması, üstün olarak değerlendirilen Batılı teknolojilerin alınması sonrasında kültürel anlamda da Batılı değerlerin etkisi altına girilmesi gibi bir durumu da

yaratmıştı. Çinli bir yazarın konuya ilişkin değerlendirmesi bu noktada açıklayıcıdır: “Batı bilgisine niçin sahip olmamız gerektiğinin teknik cevabı askeri yenilgimizdir, ancak alınmaması gerektiğinin sebebi ise psikolojiktir. İğgüdüsel olarak Çinliler tersine çevrilebilir bir askeri yenilgiyi kabullenmeyi psikolojik bir bunahma girmeye tercih ettiler: Halk bu utanca direnebilir, ancak kendi itibarının düşmesine asla...” [s. 76].

Neticede, kaçınılmaz bir silahlanma yarışı başladı. En fazla aranan ürün top olmuştu. Avrupalılar, bu silahları yerlilere değişik amaçlar için veriyorlardı: Ticaret için, bölgede belli imtiyazlar elde etmek için ya da “böl ve yönet” prensibi doğrultusunda bir gruba karşı bir diğerini desteklemek için. Fakat, Asya’ya ihraç edilen topların Avrupa’da üretilenlerin çok küçük bir kısmı olduğu hatırlanmalıdır. Bu alışveriş ilişkisinde hatırlanması gereken bir diğer husus da, top ticaretini yapmalarına karşın, Avrupalıların silah üretimi ve teknolojisi bilgisi konusunda aynı tutum içerisinde olmamalarıdır. “Portekizliler, yerlilere silah üretme sanatını öğretenleri çok feci şekilde cezalandırıyordu. Kendisine silah üretme sanatını öğretmesini isteyen bir Japon yetkiliye Tayvan’da Hollanda’nın sömürge valisi Pieter Nuyts şöyle demişti: ‘Japonya knedi yurdunu ok, yay ve kılıçla yönetir ve sadece benim ülkem ateşli silahlarla yönetilir, yani size bu sanatı öğretemem.’” [s. 70]. Yine, 1645’te Nagazaki’deki Hollanda fabrikasının şefi Pieter Antoniszoon Overtwater şöyle yazmıştı: “Bu silahlar büyük bir hazinedir ve bu ilmi akıllı ve kibirli bir millete vermek hiç de akıllıca olmaz... Bu nedenle Japon yetkililerin bir silah fabrikası kurmak için istedikleri kredi başvurusunu baştan savmalı ve onlara yüz çevirmeliyiz.” [s. 70]. Bütün bunlara rağmen, Asyalı hükümdarlar, top dökme sanatını kendilerine öğretmeye hazır bazı Avrupalılar bulabilmekteydiler. Ancak yine de, bu istekte olanlar, Avrupalılar tarafından hiç hoş karşılanmaz ve cezalandırılma korkusu yaşarlardı.

Cipolla, “Son Söz” başlıklı bölümde, Avrupalıların denizaşırı yayılmacı faaliyetlerinde, dinî motiflerin ve misyonun yerini tespit etmeye çalışmaktadır. Bu nedenle de, belki de, çalışmanın en çarpıcı bölümüdür.

“1400’ler sonrası Avrupa yayılmacılığı kısmen de olsa bir Haçlı yayılması olarak telakki edilebilir” [s. 86] diye yazan Cipolla, Avrupa yayılmacılığını esasen ticari bir macera olarak değerlendirmektedir. Ona göre, bu yayılma, “Orta Çağ Avrupasının vebasası sayılan iş ve din arasındaki” uzlaşmaz çelişkiyi de ortadan kaldırmıştı. Bölümün hemen başlangıç paragrafında verilen üç örnek bu noktada son derece açıklayıcı olacaktır:

“Vasco de Gama Kalküta limanına demir attığında bir yerli Portekizlilerin Asya’da ne aradığını sordu. Rivayete göre Gama’nın cevabı ‘Hıristiyan ve Baharat’ olmuştu. Albuquerque 1511’de Malakka’ya saldırdığında subaylarına, iki sebepten dolayı var güçleri ile savaşmalarını emretmişti: ‘Birincisi, haçı ülkenin dışında da farklı yerlere dikerek ve Muhammed’in hilalinin ateşini söndürerek Tanrı’ya hizmet etme aşkı... ve ikincisi, tüm baharat ve ilaç kaynaklarından dolayı bu şehri ele geçirerek Kral Don Manuel’e hizmet etme aşkı.’ Kendisini Hindistanlılara yaklaştıracak olan motifler üzerinde kafa yoran Bernal Diaz da şöyle yazıyordu: ‘Biz Avrupa’yı Tanrı’ya ve majestelerine hizmet etmek, karanlıkta kalmış insanlara ışık sunmak ve herkesin arzuladığı gibi zengin olmak için terk ettik.’” [s. 85]. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Avrupalılar Hint Okyanusu ve Çin Denizi’ne yerleştiklerinde, kendilerini baharat ticaretiyle sınırlamadılar ve her alanda kar elde etmenin yollarını aradılar. Bölgede çok sayıda fırsat mevcuttu; risk yüksekti, ancak kar daha da yüksekti. Bu uğraşta, “Din bahanenin, altın dürtünün kaynağıydı. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda Atlantik Avrupasının geliştirdiği teknoloji ise araçları sunmuştu.” [s. 87].

Bu süreçte, meselenin diğer bir boyutu da, Avrupalılarla karşılaşan dehşetli bir atmosferde karşılaşan toplumların bu gelişmeler karşısında nasıl bir tutum takınmış olduklarıdır. Batı-dışı toplumların, bu süreçte, çok yoğun teknolojik ve kültürel meselelerle uğraşmak zorunda kaldıkları ve yoğun bir Batılılaşma sürecinden geçtikleri malumdur. Yüzyıllar boyunca süren ve hiç de kolay olmayan bu süreç, M. Chiang’ın cümlelerinde güzel özetlenmiştir: “Top gülleleri kapımızı çaldığında, doğal olarak onlarla ilgilendik ve onları yapmasını öğrenirsek bu savaşı kazanırız diye düşündük. Kimin adına ne zaman geldiklerini unutmuştuk, çünkü bizim için hayatımızın devam etmesi ruhumuzun kurtulmasından çok daha önemli idi. Ancak tarih çok garip yollardan geçer. Top gülleleri üzerinde çalışarak mekanik icatlar yaptık ve bunlar siyasi reformlar yapmamıza yol açtı. Siyasi reformlardan siyasi teoriler görmeye başladık ve bunlar Batı felsefesini öğrenmemize yol açtı. Diğer yandan, mekanik icatlar sayesinde bilimsel metot ve bilimsel zihni anlamamızı sağlayan bilimi gördük. Adım adım top güllelerinden daha çok uzaklaştık...” [s. 96].

Sonuç olarak, *Silahlar ve Avrupa Sömürgeciliği* başlıklı eserinde, Cipolla; bir yönüyle Endüstri devrimini doğuran şartlardan biri olan, bir yönüyle çok eski çağlardan beri, içinde bulunduğu son derece sıkıntı ve problem dolu

atmosferi dağıtacak ve kurtuluşunu sağlayacak imkanın Doğu'nun zenginliklerinde olduğunu bilen ve bu yönde sürekli bir arzu ve uğraş içerisinde olan Avrupa'nın bu doğrultuda giriştiği okyanus serüvenlerindeki başarılarını sağlayan, diğer bir yönüyle de Batı-dışı toplumları yoğun bir Batılılaşma meselesiyle karşı karşıya bırakan Avrupa'nın denizlerdeki sömürgeci yayılmasına en büyük katkıyı sağlayan "araçların" hangi tarihsel koşullarda ve nasıl üretildiğini, ne tür sonuçlar doğurduğunu başarıyla göstermektedir.